

Триньова Я.О.

*доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук, юрист першого класу*

ВІДСТОЮВАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Сьогодні майже у всіх країнах світу життя людини визнається найвищою цінністю, яка потребує законодавчого забезпечення її недоторканності, але в певних межах. На цих позиціях стоїть і Європейський суд з прав людини. Проте такому ставленню до життя людини передував досить довгий шлях еволюції соціально-етичних та кримінально-правових поглядів на цінність людського життя та засад забезпечення його недоторканності.

Питання про сутність життя досить давнє. Воно дискутується не одне тисячоліття. Процес пізнання сутності життя розвивався в нескінченній боротьбі науки та релігії, ідеалістичних та матеріалістичних поглядів.

Ідеалістичні погляди мають своїм підґрунтям уявлення про те, що сутність життя не можна довести якимись матеріалістичними аргументами, воно не може бути обґрунтовано за допомогою методів природознавства, оскільки в самому житті закладено нематеріальний початок – дух, душу, котрі мають здатність увійти в матерію, керувати її існуванням та створювати інші живі істоти.

Матеріалісти розуміють життя як один із засобів постійного руху матерії. При цьому під рухом матерії розуміють не тільки пересування предметів у просторі, але й сукупні процеси їх виникнення, зміни, ускладнення, внаслідок чого матерія набуває нової якості. З точки зору матеріалістичної діалектики між живими та неживими предметами не існує великої різниці, обидві категорії є різними іпостасями однієї матерії. Щодо неживої природи, для неї характерні фізичні та хімічні форми руху. Вони здійснюються за відомими законами хімії та фізики, які в деякій мірі розповсюджуються й на живу матерію, оскільки кожний організм є фізичним тілом, у якому відбуваються складні біохімічні реакції. Разом з тим, живому притаманні свої біохімічні закономірності, котрі якісно відмежовують його від неживого та дозволяють стверджувати, що життя є найвищою формою існування матерії [1, с. 51].

Звісно, що визначення поняття життя були плодами свого часу. Спочатку вони спиралися на такі особливості живих істот, як можливість дихати, плодитися, рухатись. Однак серед живих істот є й такі організми, які не можуть, наприклад, рухатись – корали, чи бактерії, які живуть в анаеробних умовах. Загальновідомо, що живі істоти на відміну від неживих, мають обмін речовин, можуть змінюватись протягом певного часу, відтворюватися і т.і. Звідси висновки, що живі організми є найвищою формою існування матерії.

З урахуванням цього, життя почали розуміти як «спосіб існування білкових тіл, який складається з постійного хімічного оновлення складових цих тіл» [2, с. 82].

В біології не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Можна виокремити два основних напрями. Представники першого вважають, що основним у трактуванні сутності життя є той субстрат (білок чи молекули ДНК), який є носієм основних властивостей живого. Прихильники іншого напрямку переконані, що життя потрібно розглядати з точки зору його основних властивостей (обмін речовин, самовідтворення тощо) [3, с. 241]. В медицині, поняттям «життя» охоплюється одна з найвищих форм руху та організації матерії, основу якої складає розвиток вуглецевих сполук, органічних речовин, та сформованих на їх основі надмолекулярних систем [4, с. 253-238]. Християнська релігія стверджує, що земне існування людини є лише перехідним етапом до «іншого світу» до «вічного життя» [5, с. 65]. Є свої визначення життя в психіатрії, соціології та інших науках.

Однак для юриспруденції вищевикладені дефініції життя є непридатними, оскільки право покликане регулювати соціальні відносини, а в наведених поняттях соціальний аспект життя повністю ігнорується. Серед сучасних дослідників цього феномену з правових позицій слід назвати М. Бажанова, В. Борисова, С. Булецу, А. Дерипаско, В. Куца, З. Ромовську, Р. Стефанчука, В. Павліковського, А. Шульгу та багатьох інших. Проаналізувавши наведені ними визначення «життя», ми сформулювали власну дефініцію життя.

Отже під *життям* як об'єктом кримінально-правової охорони ми розуміємо процес функціонування людської істоти як білкового організму, котрий розпочинається фізіологічними пологами, внаслідок яких вона автономізується від організму матері та закінчується біологічною смертю, тобто незворотним розпадом клітин головного мозку.

За своїм характером, означений процес функціонування людини є *біосоціопсихічним*. Біологічна його складова зводиться до відправлення природних потреб організму переважно самостійним чином без сторонньої допомоги. Під соціопсихічним функціонуванням людини мається на увазі динамічний процес соціалізації людини за участю її психіки як суспільної істоти, ознакою якого, зокрема, виступає спілкування людини з оточуючим середовищем, здатність до сприйняття інформації, її аналізу та синтезу.

З цього визначення ми сформулювали і поняття *«якості життя»*. Під ним ми пропонуємо розуміти нормальне функціонування наведених компонентів. І навпаки – життям неналежної якості є таке існування людини, коли один з його компонентів (соціопсихічний) відсутній взагалі, в результаті чого життя фактично перетворюється на біологічне існування, або коли в результаті суттєвої деформації біологічного компоненту (нестерпний біль, параліч тощо) відповідних негативних трансформацій зазнає соціодуховний компонент життя. Прикладом може слугувати вегетативний стан людини, коли ще не розпочалися незворотні наслідки у корі головного мозку, або незворотня кома. Тобто стан, за якого без відповідних штучних засобів підтримання життєдіяльності, людина існувати не може і цей стан є незворотним. Іншим прикладом є постійне існування людини за допомогою штучних засобів, які не усувають, а лише знижують больовий синдром, що обмежує її соціодуховне існування та принижує її гідність.

На наше переконання у випадку втрати життям своєї якості, у запропонованому розумінні сенсу цього поняття, доцільною є допустимість обмеження абсолютизації недоторканності життя, тобто надання можливості його носію самому визначати, продовжувати таке життя, чи ні.

Щодо термінальних меж життя, не дивлячись на триваючу дискусію як в середовищі криміналістів пострадянських країн так і на міжнародному рівні, ми стоїмо на класичних позиціях. Згідно них під початком життя ми розуміємо початок перших переймів при фізіологічних пологах жінки. Кінцем життя – є незворотній процес розпаду клітин в корі головного мозку людини.

На національному рівні право на життя відображено та гарантується в статті 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» та статті 27 Основного закону: «Кожна людини має

невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». В якості засобу захисту права на життя Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за протиправне позбавлення життя людини.

На міжнародному рівні право на життя гарантується ст. 3 Загальної декларації прав людини. Статтею 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтею 6 Конвенції ООН про права дитини.

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка має назву «Право на життя» передбачає:

1. Право на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачене таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) при захисті будь-якої особи від застосування сили; б) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою; в) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

З частини першої наведеної статті Конвенції можемо зробити висновок, що Конвенція містить заборону на умисні вбивства людини. Для визначення останнього поняття необхідно звернутись до національного законодавства, зокрема до статті 115 Кримінального кодексу України.

Зазначена норма закону визначає вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Логічно випливає, що будь-яке позбавлення життя іншої людини, яке не підпадає під ознаки ст. 115 КК України не є вбивством.

Тому є неприпустимим ототожнення ейтаназії, ортаназії, самогубства, асистовано лікарем (САЛ), а також позбавлення життя людини із співчуття до неї на її прохання із вбивством, оскільки це призводить до підміни понять і викривляє сутність цих явищ. Це принципово різні явища, які потребують різної кримінально-правової оцінки.

Так визнання позбавлення життя людини із співчуття до неї вбивством не враховує, однієї важливої обставини: вбивство – це виключно насильницьке діяння. Щодо насильницького характеру позбавлення життя людини із співчуття до неї на її прохання виникають обґрунтовані сумніви, адже ознакою насильства є застосування фізичної чи психічної сили проти бажання потерпілого чи загиблого, чого не спостерігається при вчиненні такого діяння.

З урахуванням зазначеного, ми вважаємо, що за певних обставин позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на осмислене прохання останньої не слід визнавати вбивством, навіть «привілейованим», оскільки це не відображає соціально-правової сутності зазначеного діяння. Натомість пропонуємо визнати позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, самостійним злочином проти життя і віднести його до окремої групи цих злочинів – умисне спричинення смерті без ознак вбивства.

Тому, враховуючи практику ЄСПЛ щодо статті 2 Конвенції, національному законодавцю на сьогодні нічого не заважає в разі необхідності внести відповідні зміни до законодавства.

Відстоюючи ідею легалізації ейтаназії та пом'якшеної кримінальної відповідальності за позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї на її прохання, ми пропонуємо доповнити Кримінальний кодекс статтею 118-1 «Позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї». Цю норму можливо розглядати як альтернативу легалізації ейтаназії, доки не буде прийнятий відповідний закон. Але й потім її можливо залишити, адже, як зазначалось, – це є зовсім різні явища, які потребують цілком різної правової регламентації.

Наведемо декілька рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо відстоювання заявниками свого права на життя.

В 2002 році ЄСПЛ сформулював своє відношення до асистованого самогубства на прикладі справи «Претті проти Великобританії» (Pretty v. the United Kingdom) [6]. Громадянка Великобританії, яка була невиліковно хворою та паралізованою, програвши всі національні суди, звернулась до ЄСПЛ з проханням дозволити їй чоловікові (за його згодою) ввести їй смертельну дозу снодійного для позбавлення її життя. Тобто вчинення щодо неї *асистованого самогубства*.

Своє звернення до ЄСПЛ, п. Претті мотивувала притягнення її чоловіка до кримінальної відповідальності, в разі здійснення ним допомоги при самогубстві, *порушенням* ряду статей Конвенції, зокрема права на життя (ст. 2), на невтручання в особисте життя (ст. 8) та гарантування права на свободу від жорстокого та принижуючого людську гідність поведіння (ст. 3). Однак ЄСПЛ не задовольнив її заяву та зокрема зазначив, що гарантія права на життя (ст. 2 Конвенції) не означає права на смерть.иЩодо статті 3 Конвенції, суд зазначив, що страждання які породжені природно виникаючими фізичними чи психічними захворюваннями, можуть підпадати під ст. 3, коли страждання пов'язані з умовами ув'язнення, наслідками видворення чи іншими заходами, відповідальність за які лежить на державі – що не було випадком заявниці.

В 2004 році в справі «Во проти Франції» (*Vo v. France*) [7] ЄСПЛ можна вважати, поставив крапку в дискусії щодо *права на життя ембріона людини*. Так суд, враховуючи доктринальну невідзначеність в європейських державах щодо початку життя людини, віддав це питання на відкуп національним законодавствам держав. А щодо права на життя ембріона людини, прийшов до висновку, що потенціал і здатність ембріона людини стати людиною потребують його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, якій належить право на життя в розумінні статті 2 Конвенції. За існуючого стану справ, на думку ЄСПЛ, небажано та і неможливо вирішити абстрактно питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину людиною в контексті статті 2 Конвенції.

В 2010 році в рішенні у справі «Релігійна громада Свідків Єгови м. Москви проти Росії» (*Jehova's witnesses of Moskaw v. Russia*) [8] щодо порушень ст. 9, 11 Конвенції, ЄСПЛ дійшов висновку що проведення примусового лікування проти волі дієздатного повнолітнього пацієнта, в разі його відмови від продовження його лікування, навіть якщо це призведе до летального кінця, є порушенням прав людини, зокрема права на особисту недоторканність та прав, які гарантовані ст. 8 Конвенції.

На думку деяких колег-юристів, останнім рішенням, ЄСПЛ створив прецедент, в якому дав дозвіл на проведення одного з видів ейтаназії – пасивної ейтаназії.

Ми не погоджуємось з таким тлумаченням цього рішення ЄСПЛ.

Під час нашого дослідження за темою «Кримінально-правова оцінка позбавлення життя іншої людини з жалю до неї» [9], ми дійшли висновку, що існує родове поняття «позбавлення життя на прохання». В це поняття входять: ейтаназія, ортаназія, самогубство, асистоване лікарем (САЛ) або просто асистоване самогубство (АС), позбавлення життя іншої людини з жалю до неї на її прохання в якості привілейованого виду злочину.

Розмежування їх проходить за різним ступенем правової охорони забезпечення права людини на розпорядження її власним життям. В цьому полягає правовий сенс їх виокремлення.

Ототожнювати наведені види між собою, а тим більше з вбивством не раціонально. Віднесення ейтаназії до позбавлення життя іншої людини із співчуття до неї, а останнього до вбивства, сприяє підміні не лише понять, але й соціально-правових оцінок цих явищ. Внаслідок цього, до ейтаназії суспільство ставиться, як до неконтрольованого позбавлення життя на прохання його носія, вчинене будь-ким і за будь-яких обставин, яке ще до того ж пропонують легалізувати. Звісно, що за таких обставин скоріше можна сподіватися на негативну реакцію з боку суспільства, ніж на позитивну. За такого ставлення до правової оцінки зазначених діянь викривляється позитивна сутність ейтаназії: вона асоціюється із злочинним діянням, що напругу заперечує її сутність.

Під *ейтаназією* ми пропонуємо розуміти позбавлення життя лікарем смертельно хворого пацієнта, який терпить сильні фізичні або моральні страждання, здійснене на осмислене прохання хворого в суворій відповідності до встановленої законом процедури;

Ми вважаємо, що розподіляти ейтаназію на види за будь-яким критерієм з правової точки зору недоцільно, оскільки це не має жодного правового значення; натомість окрім ейтаназії необхідно виокремлювати таку форму позбавлення життя, як *ортаназія*, якою є припинення життя, за обставин, характерних для ейтаназії, але здійснене на прохання не самого носія життя, а *інших* уповноважених осіб, або за рішенням суду.

Самостійною по відношенню до ейтаназії та ортаназії формою припинення життя людини є самогубство асистоване лікарем (САЛ), яке не тягне за собою кримінальної відповідальності через визнання національним законодавством самогубства незлочинним діянням.

Проаналізувавши різноманітні іноземні способи врегулювання цього питання, в рамках діяльності Регіональної організації в підтримку права людини на гідну смерть¹, ми розробили теоретичну модель закону «Про право людини на гідну смерть», куди увійшли всі три зазначені процедури. На відміну від подібних іноземних законів, в нашому законі акумульовано зразу три зазначені процедури, що, на нашу думку, беззаперечно облегшить його правозастосування.

З метою забезпечення дотримання законодавства про право людини на гідну смерть, і, тим самим, убезпечення суспільства від зловживань у цій царині, в кримінальному законодавстві України слід передбачити відповідальність за його порушення. З цією метою, ми пропонуємо включити до Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу, відповідну статтю «Порушення порядку проведення ейтаназії та ортаназії».

Проте повернемося до наведених вище рішень ЄСПЛ щодо відстоювання права на життя. Особливо хочу звернути увагу на справу п. Претті (2002 р.) та справу Свідків Єгових (2010 р.). По суті в обох цих справах мова йде про припинення життя людини на її прохання, однак в різний спосіб. Проте на скільки суттєво різняться рішення ЄСПЛ. На нашу думку, на судовий висновок у цих справах вплинули наведені сторонами аргументи. Напрошується висновок, що якщо навести «гарні», приємні в рамках існуючої людської моралі аргументи, вірно «подати» справу, можна отримати позитивне рішення для заявляючої сторони.

Цікавою проблемою виявляється і застосування в національному законодавстві практики ЄСПЛ.

В Конституції України нічого не йдеться про практику ЄСПЛ. Однак Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі Закон) в статті 17 зазначає, що національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як *джерело права*.

Виникає цілком закономірні питання: чи є конституційним такий закон та відповідно чи зобов'язані суди його виконувати; та чи враховувати практику ЄСПЛ в національній законотворчій діяльності?

¹ Регіональна організація в підтримку права людини на гідну смерть заснована авторкою статті в м. Харкові в 2006 році і на сьогодні є єдиною подібною організацією на всьому просторі країн СНД.

Щодо першого питання: аналогічне постало нещодавно з введенням в кримінальне законодавство інститут кримінального проступку. Вирішення цього питання поки що не знайдено. Можливо при знаходженні адекватного вирішення питання щодо кримінальних проступків його можна за аналогією застосувати і до практики ЄСПЛ.

По другому питанню – щодо визнання Законом практики ЄСПЛ джерелом права. З одного боку в цьому законі нічого не йдеться про законотворчу діяльність. Отже може здатись, що враховувати в цьому процесі практику ЄСПЛ не обов'язково. Але з іншого боку, якщо виходити із загальних принципів теорії законотворчості, то під час цієї діяльності ми маємо враховувати як наявний масив національного законодавства в тому числі договори, ратифіковані Україною так і інші джерела права. Виходить, що при нормотворчій діяльності, відповідно до Закону ми маємо враховувати і практику ЄСПЛ.

В принципі це цілком логічно. Якщо піти від зворотнього: подібні джерела права не враховувати – виходить абсурдна ситуація. Існує норма, яка тягне за собою певні права та обов'язки громадян, у випадках відсутності спору щодо неї відповідні права та обов'язки реалізуються з усіма можливими наслідками. Однак права та обов'язки громадян, які породжені цією нормою права, існуватимуть допоки не виникне спір щодо неї. В цьому разі національні суди вже будуть *зобов'язані* застосувати відповідну практику ЄСПЛ. У випадку, якщо цього не відбудеться, при наявності можливості та натхнення у заявника, останній може звернутись до ЄСПЛ щодо розв'язання спору. І, якщо на той час практика ЄСПЛ не змінилася, Суд має винести заздалегідь передбачуване рішення, що звісно негативно відобразиться на державі заявника (обов'язку держави відшкодувати завдану шкоду). Тому приходимо до висновку, що державі заздалегідь не вигідно створювати нормативно-правові акти, які б суперечили усталеній практиці ЄСПЛ. З наведеного випливає, що практика ЄСПЛ, для уникнення подібних ситуацій має бути врахована не тільки в правозастосовчій діяльності, як зазначено в ст. 17 Закону, але й в правотворчій.

Поставлені питання достатньо дискусійні. Проте від однозначного вирішення їх, та зокрема останнього, залежатиме чи може бути легалізована ейтаназія в Україні, шляхом вступу в дію За-

кону України «Про право людини на гідну смерть». Від цього залежить, чи буде захищено в повному обсязі право людини на гідне життя і гідну смерть, яка є невід'ємною складовою життя людини.

Джерела

1. Ярошенко О.Н. Убийство: понятие и квалификация: Дис. на соискание научной степени канд.юр.н.: 12.00.08. – Нижний Новгород, 2003. – 212 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. Т. 20. – С. 82.
3. Карако П.С. Жизнь / Новейший философский словарь / Сост.: А. А. Грицианов.- Минск.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 877 с.
4. Опарин А.И. Жизнь / Большая медицинская энциклопедия / Гл.ред. акад. Б.В. Петровский. – Т. 8: Евгеника – Зыбление. – М.: Советская энциклопедия, 1978, – С. 253-238.
5. Джинджолия Р.С. Унификация оценочных признаков при квалификации преступлений против личности. М.: ЮНИТИ, 2004. – 271 с.
6. Справа Преті проти Великобританії: рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: evropeancourt.ru/uploads/Echr_Pretty_v_the_United_Kingdom_29_04_2002.pdf
7. Справа Во проти Франції: рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_074_075.pdf
8. Справа релігійної організації Свідків Єгових м. Москви проти Росії: рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://healthrights.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/PG_ukr/Ukraine_5_2./pdf
9. Триньова Я.О. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя іншої людини з жалю до неї: монографія / Я.О. Триньова. – К.: Софія-А ЛТД. – 2008. – 261 с.

Анотація

Триньова Я.О. Відстоювання права на життя в контексті практики Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена проблемі законодавчого регулювання права людини на життя в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: вбивство, життя, право на смерть, право на життя, евтаназія.

Аннотация

***Триньова Я.О.* Отстаивание права на жизнь в контексте практики Европейского суда по правам человека. – Статья.**

Статья посвящена проблеме законодательного регулирования права человека на жизнь в Украине в контексте практики Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: убийство, жизнь, право на смерть, право на жизнь, эвтаназия.

Summary

***Trunyova Y.O.* Defending the right to life in the context of practice of the European Court of Human Rights. – Article.**

The article is devoted law regulation problem the human right to life in context European court of human rights practice.

Keywords: murder, life, rights to death, rights to life, euthanasia.